

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДЕРЖАВИ: СУТЬ, МОДЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. З'ясування сутності соціального захисту, його місця в політиці соціальної держави набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист – це засіб збереження стабільності та злагоді в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей, отримує підтримку урядового курсу [1].

Соціальний захист населення становить «основу, стрижень соціальної політики держави, яку сьогодні здійснюють всі країни світу. Однак ані в сучасному законодавстві, ані в науковій літературі не існує єдиного визначення терміна «соціальний захист». Відсутність загального уявлення про інститут соціального захисту призводить до вільного тлумачення різноманітних категорій і понять, які розкривають зміст цього інституту» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. У сучасних умовах соціальної напруги у суспільстві на фоні зростання бідності, рівня безробіття, внутрішньої міграції та інших соціальних проблем вітчизняні науковці постійно шукають механізми соціального захисту, форми та моделі підвищення добробуту населення та подолання бідності. Зокрема, окремі теоретичні дослідження сутності соціального захисту, його форм та засобів забезпечення проводили такі відомі науковці: Н. Борецька, В. Лаврухін, Е. Лібанова, О. Новікова, Д. П'єтерс, М. Руженський, І. Рудкевич, М. Туленков, Г. Еспінг-Андерсен та ін.

Водночас дискусійними у вітчизняних наукових колах залишаються питання визначення на підставі закордонного досвіду у соцсфері прийнятних для українських реалій оптимальних моделей та інструментарію соціального захисту.

Метою статті є аналіз сутності поняття «соціальний захист», дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду дії чинних моделей та форм у сфері соціального захисту, специфіки та проблем їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з'ясування сутності поняття «соціальний захист» варто спиратися на фахову літературу, іноземні джерела, закордонний досвід формування моделей у соціальній сфері, міжнародно-правові норми, діючу нормативно-правову базу, насамперед положення Конституції Ук-

раїни [3], у ст. 1 якої зазначено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [3]. Під словом «соціальна» розуміється держава, у якій соціальна справедливість – девіз активності, а добробут всіх громадян та підтримка соціально незахищених верств населення – прерогатива діяльності [2, с. 12].

Конституцією України громадянам гарантується соціальний захист у різних формах його прояву:

1. «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ч. 5 ст. 17).

2. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів (ч. 3 ст. 36).

3. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 46).

4. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ч. 2 ст. 47).

5. Включно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 92).

6. Кабінет Міністрів України забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування (п. 3 ч. 1 ст. 116)» [3].

На підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють забезпечення соціального захисту в державі, вивчення та систематизації довідкової та фахової літератури з предмету дослідження, можна констатувати, що категорія «соціальний захист» (табл. 1) є значно ширшою за своїм змістом і вона включає в себе поняття «соціальне забезпечення».

Отже, аналіз трактувань сутності поняття «соціальний захист» [4-15] показав, що це поняття в наукових колах (табл. 1) зазвичай розглядається як певний інструментарій, спрямований на забезпечення нор-

Трактування сутності понять «соціальний захист» *

Автор, джерело	Визначення
Н. Абакумова [4, с. 42–43].	Соціальний захист є комплексом економічних, правових та соціальних гарантій, котрі гарантують кожному, хто працює, право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку працівників та їхніх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну й фахову реабілітацію
Н. Борецька [5, с. 25]	Системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи
Є. Гонтмахер, В. Трубин, І. Сирота й інші [4, с. 44]	Функції суспільства зі збереження соціального становища людини, що склалося внаслідок соціальних ризиків, відповідної умови, яка впливає з його невід'ємних та загально визнаних соціальних прав, або функції держави щодо матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян
С. Горянська [6, с. 88]	Система економічних, політичних, правових заходів, спрямованих на формування оптимальних умов гарантування реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, котрі забезпечують матеріальний добробут
К. Дідківська [7, с. 103]	Державна підтримка певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі внаслідок установа соціальних стандартів
О. Длугопольський [8, с. 149]	Це система урядових організаційно-правових та економічних заходів стосовно забезпечення гідного матеріального та соціального становища громадян
Г. Завіловська [4, с. 43]	Система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, яка створює працездатним громадянам відповідні умови для поліпшення добробуту за рахунок особистого внеску, а непрацездатним і соціально вразливим працездатним верствам населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків
В. Кисельов, В. Смоляков [4, с. 43]	Діяльність держави із втілення у життя цілей та пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових та соціальних гарантій, забезпечення кожному членові суспільства дотримання найважливіших прав, у тому числі на гідний людини рівень життя
Е. Лібанова, О.Палій [9, с. 379]	Сукупність соціально-економічних заходів, які проводить держава і суспільство, має забезпечувати надання оптимальних умов життя, задоволення потреб, підтримку життєзабезпечення і дієвого існування особистості, різних соціальних категорій і груп. Крім того, такий захист повинен бути спрямованим проти ситуацій ризику в нормальному житті громадян
В. Москаленко [10, с. 43]	Певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив
О. Новікова та ін. [11, с. 77]	Це процес (дія) по досягненню соціальної безпеки. Поняттю «соціальна безпека» за змістом більш відповідає термін «соціальна захищеність». Соціальна безпека і соціальна захищеність — це етап, який характеризує результативність та ефективність діяльності щодо їх забезпечення. Соціальна захищеність як стан безпеки свідчить про ступінь реалізації соціальних інтересів, прав, гарантій і свобод людини та можливості їх підвищення
Д. П'єтерс [12, с. 11]	Процес боротьби з соціальними ризиками, такими як: відсутність прибутку від оплачуваної праці внаслідок старіння, втрати працездатності, безробіття і т. ін. ... Це низка заходів, що формують солідарність із людьми, які стикаються зі загрозою відсутності заробітку або конкретними витратами
Н. Римашевська [4, с. 44]	Фактичні механізми, за допомогою котрих зазвичай перерозподіляються доходи від деяких підгруп суспільства, що «фінансуються» (економічно активних членів суспільства), на користь підгруп, що «отримують», тобто хворих, людей похилого віку, непрацездатних, безробітних, бідних
М. Туленко [14, с. 38]	Внормований процес діяльності соціально-політичних інституцій, спрямованих на підтримку гідного рівня соціального життя й добробуту індивідів і соціальних груп в конкретних соціально-економічних умовах
М. Руженський [13]	Відносини між суспільством та соціально вразливими верствами соціуму з приводу отримання ними економічних благ (соціальні виплати, допомоги, компенсації, пільги, податкові знижки та кредити) для забезпечення існуючих у країні соціальних стандартів через діяльність відповідних інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації і міжнародні інституції)
Ю. Шклярський [15, с. 33]	Сукупність всіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення захисту від ризиків захворювань, старості, для гарантування у випадку зменшення або втрати доходу

* Систематизовано авторами.

мальної життєдіяльності людини й функціонування держави та перспектив для їх розвитку завдяки створенню нормальних умов життя, задоволення життєво необхідних потреб людини, громадян, суспільства, у тому числі у формі підтримки найменш захищеного прошарку населення.

На відміну від наведених трактувань категорії «соціальний захист» поняття «соціальне забезпечення» означає «державну систему матеріальної підтримки соціально-вразливих груп населення, яку фінансують за рахунок страхових внесків, а також податків та інших джерел надходження», а також «передбачена законодавством система матеріального забезпечення та обслуговування громадян у випадку повної або часткової втрати працездатності, старості, а також членів сім'ї, які втратили годувальника. Відповідно до цього важливими видами соціального забезпечення є: пенсія, допомога, пільги, утримання непрацездатних громадян у будинках для людей похилого віку та інвалідів тощо» [16, с. 183].

Варто погодитись з думкою вітчизняної вченої В. Москаленко, яка у своєму дослідженні сутності соціального захисту зазначає, що «"соціальний захист", на відміну від "соціального забезпечення", передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. "Соціальне забезпечення" у порівнянні із "соціальним захистом" є вужчим поняттям і означає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Відповідно до міжна-

родних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [1, с. 42].

Система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав. Структура системи соцзахисту населення є розгалуженою, широкоохоплюючою, при цьому з урахуванням і державного, і приватного механізмів, варто виокремлювати три головні складові системи: 1) соціальне страхування; 2) соціальну допомогу; 3) соціальні гарантії [2, с. 66].

Існують різні національні моделі соціального захисту. У науковій літературі в даний час присутня достатня кількість робіт [4-15 та ін.], в яких наводяться класифікації існуючих систем соціального захисту (табл. 2), при цьому «класифікація існуючих систем соціального захисту в межах окремих держав традиційно проводиться фахівцями з найзначущих критеріїв надання соціальної допомоги в будь-якій країні» [17, с. 231].

Таблиця 2

Деякі класифікації систем соціального захисту

Типологія моделей	Форми, сутність
1	2
Типологія моделей У. Беверіджа [17, с. 231]	1) Державна соцдопомога; 2) обов'язкове соціальне страхування; 3) добровільне індивідуальне соціальне страхування
Типологія моделей соціального захисту О. Бісмарка [17, с. 231]	Обов'язкове соціальне страхування професійних груп, які працюють на основі паритетного поділу страхового навантаження між роботодавцями і працівниками, а також самоврядування соціальним страхуванням за допомогою товариств взаємного страхування. Договірне професійно-галузеве регулювання заробітної плати і страхових тарифів з обов'язкового соціального страхування
Типологія моделей американських учених В. Корпі і Х. Палма [18, с. 300-301]	Виділяють на підставі трьох параметрів (адресність, спосіб визначення прожиткового мінімуму, якість (цілесюгнення соціальних програм) типи інституційних структур: 1) адресну модель (по межі бідності), 2) модель добровільного субсидування держави, 3) корпоративну модель (по професії і трудовому внеску), 4) модель базового захисту (по громадянству), яка містить модель (по трудовому внеску і громадянству)
Типологія моделей Е. Тішина [19, с. 114]	Усі промислово розвинені країни розподілені на декілька типів. Для першого – ліберального типу – характерне те, що соціальний захист відокремлений від вільного ринку і обмежується захистом осіб, які позбавлені певних доходів. Друга – консервативна модель – соціального захисту, розглядається як класичний варіант соціального страхування, який враховує трудовий внесок людини. Для третьої моделі характерний зрівняльний підхід, коли допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів. Виділяють групи: неоконсервативні (США, Англія, Канада), соціально-демократичні (Швеція, Данія, Швейцарія, Люксембург), засновані на теорії соціального суспільства (ФРН, Австрія), засновані на теорії держави загального добробуту (Франція, Бельгія, Японія), незрозумілі (Італія)
Типологія моделей держави добробуту шведського дослідника Г. Еспінг-Андерсена [20, с. 71-111]	Усі промислово розвинені країни розподілені на декілька типів. Для першого – ліберального типу – характерне те, що соціальний захист відокремлений від вільного ринку і обмежується захистом осіб, які позбавлені певних доходів. Друга – консервативна модель соцзахисту – розглядається як класичний варіант соціального страхування, який враховує трудовий внесок людини. Для третьої соціально-демократичної моделі характерний зрівняльний підхід, коли допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів

1	2
Типологія моделей соціального захисту В. Лаврухіна [17, с. 30-53]	За рівнями розвитку, в якій кожен рівень відображає певну стадію організації (нормативне встановлення виду/видів соціального захисту), ступінь охоплення населення (одна і більш категорій), і, одночасно, певний вид національної системи соціального захисту, а саме: локальна, вибіркова, частково впорядкована, національна, міжнаціональна, наднаціональна, загальна. В залежності від проходження тієї або іншої моделі інституційного розвитку соціального захисту: традиційна (властива даному суспільству протягом історично-значущого періоду, та/або діюча як традиційний інститут, що суспільно визнається), нормативна (заснована на встановленні нормативів надання будь-яких видів соціального захисту), функціональна (заснована на декларуванні і виконанні строго певної функції системного соціального захисту), функціонально-нормативна (заснована на виконанні певної функції соціального захисту і встановлених нормативах її виконання), перехідна (відображає процеси переходу від однієї системи соціального захисту до іншого). Розподіл за наступними критеріями: орієнтація (патерналістсько-орієнтовані, ринково-орієнтовані, індивідуально-орієнтовані, змішаної орієнтації, групово-орієнтовані, диференційовано-орієнтовані, матеріально орієнтовані); розподіл (розподільно-зрівняльні, розподільно-пріоритетні, розподільно-диференційовані); тактика (пасивно-підтримуючі, активно-стимулюючі), складність (однорівневі, багаторівневі, комплексні).

* Систематизовано авторами.

Оскільки традиційно наука розглядає проблеми соціального захисту як проблеми регулювання матеріального добробуту населення, то одним з основних завдань соціального захисту є боротьба з бідністю [17, с. 82].

Рівень бідності (за критерієм витрат нижче фактичного прожиткового мінімуму) за попередніми прогнозними даними Міністерства соціальної політики у 2020 році зростає до 45%, що на 6,5% вище значення 2019 року, при цьому протягом останніх трьох років Україна демонструвала впевнений вихід із кризи: рівень бідності за абсолютним критерієм (витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму) знизився з 58,6% у 2016 році до 43,2% у 2018 році. Крім того, в Мінсоцполітики визнають, що пандемія COVID-19

внесла корективи до показників соціально-економічного розвитку країни в 2020 році. З 1 липня 2020 року встановлюються нові розміри прожиткового мінімуму: на одну особу на місяць він становитиме 2118 грн (узагальнений показник), тоді як з 1 січня було 2027 грн [21].

Дослідження диференціації життєвого рівня населення (рис. 1 – рис. 4) за даними Державної служби статистики України [22] показав, що після 2014 року спостерігається різке зростання нерівності у доходах на фоні росту бідності значною часткою населення, наприклад, у 2019 році доходи 20% найбільш забезпечених українців перевищували доходи 20% найменш забезпечених у 3,5 раза.

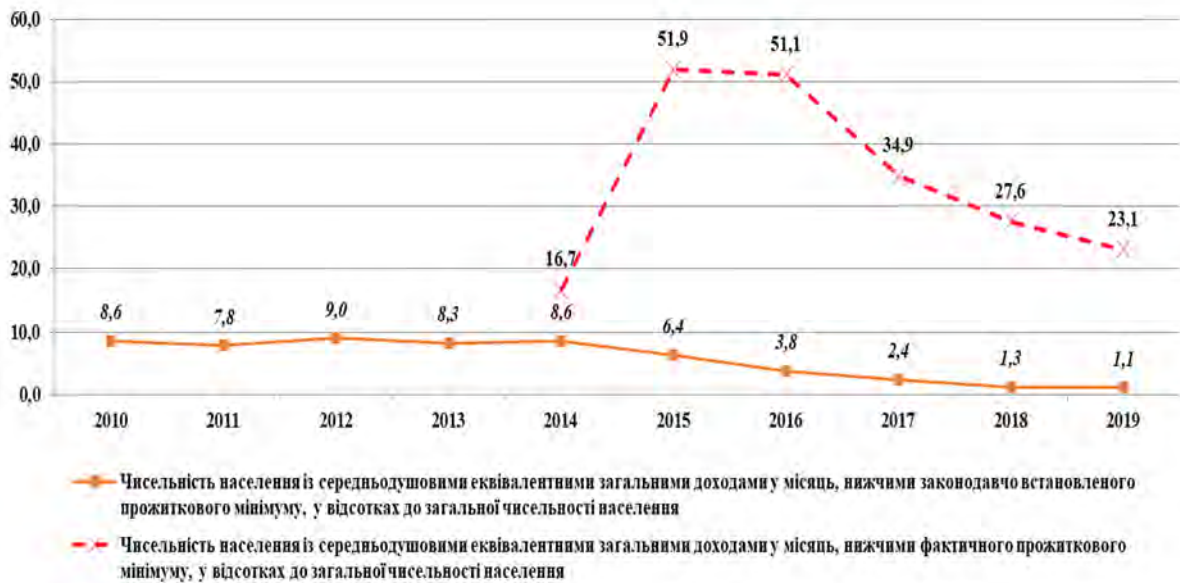

Рис. 1. Динаміка кількості населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (авторська розробка за статистичними даними [22])*

* Довідка: 1) починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту розпочато використання шкали еквівалентності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів було здійснено перерахунок даних за 2010 рік з урахуванням шкали еквівалентності; 2) з 2014 року без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Рис. 2. Динаміка середньорічного розміру законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму населення (авторська розробка за статистичними даними [22])*

* Довідка: 1) з 2014 р. без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Результати оцінювання бідності та соціального відчуження в Україні за 2016–2018 роки Сектором досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи [23] дозволяють констатувати, що за період з 2016 по 2018 рік спостерігається загальне зменшення диференціації серед бідного населення, і наближення його доходів (витрат) до межі бідності, при цьому даними фахівців цього інституту «відбулося зростання вартісного зна-

чення межі бідності за всіма монетарними критеріями, при цьому найбільше зросло значення межі відносної бідності за шкалою еквівалентності ЄС (на 21,2%), межа відносної бідності за національним критерієм теж суттєво збільшилася (на 15,7%). Офіційно затверджений прожитковий мінімум збільшився на 8,8%, а фактичний прожитковий мінімум – на 10,9%. [23, с. 4].

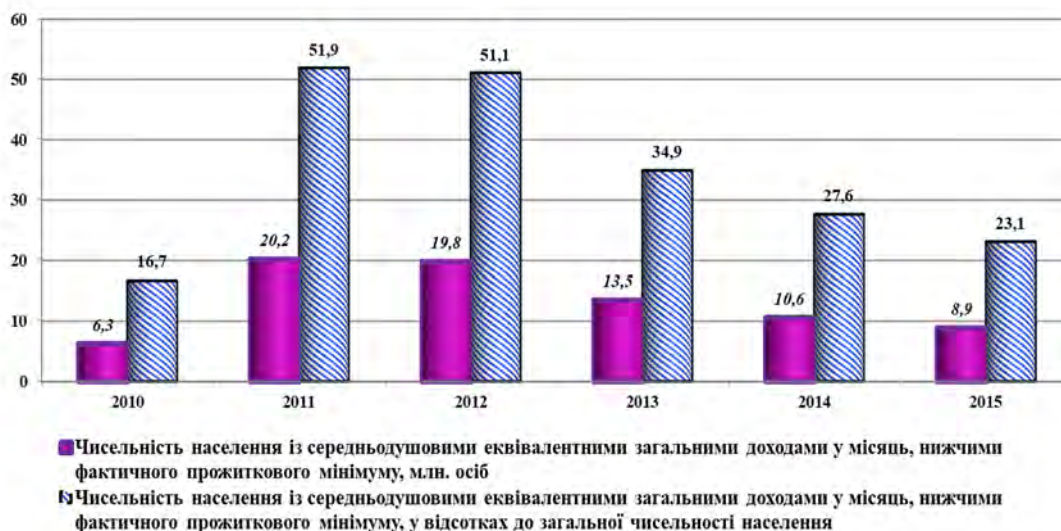

Рис. 3. Динаміка кількості населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму (авторська розробка за статистичними даними [22])*

* Довідка: 1) починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту розпочато використання шкали еквівалентності. Для забезпечення зів'язності показників динамічних рядів було здійснено перерахунок даних за 2010 рік з урахуванням шкали еквівалентності; 2) з 2014 року без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

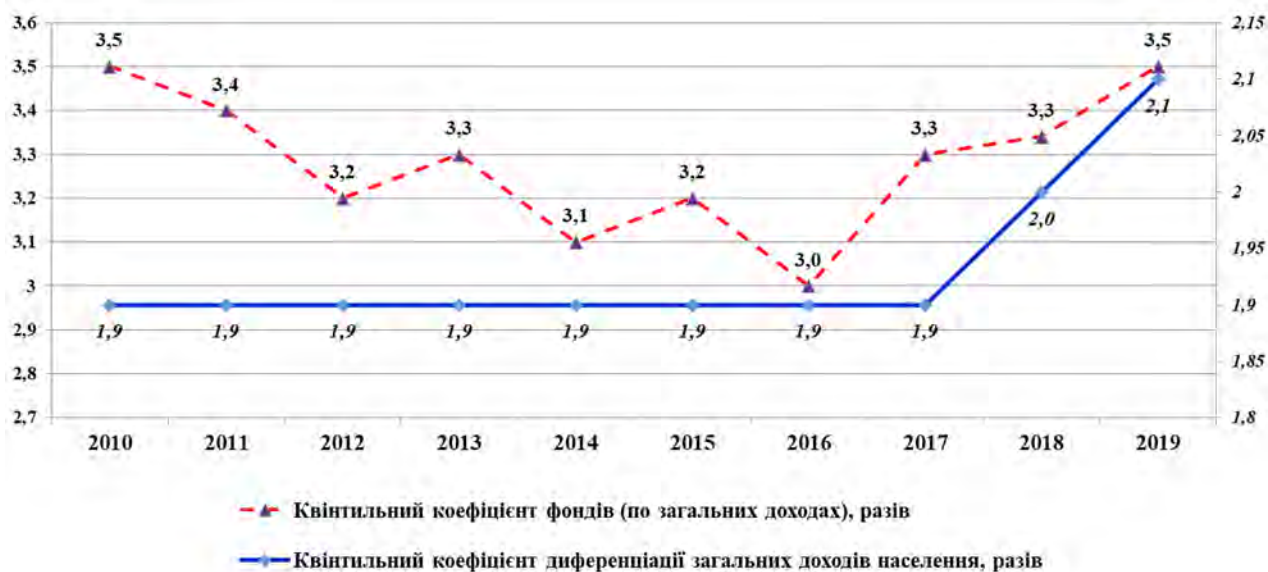

Рис. 4. Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення та фондів (авторська розробка за статистичними даними [22])*

* Довідка: 1) з 2014 року без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; 2) квінтильний коефіцієнт диференціації доходів населення – співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів; 3) квінтильний коефіцієнт фондів – співвідношення сумарних доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого населення.

Аналіз монетарної бідності за типами домогосподарств та соціально-демографічними групами населення [19] показав, що «найбільш вразливою соціально-демографічною групою населення є діти (особи 0-17 років), майже третина яких у 2018 році потрапляє до категорії бідних за відносним критерієм (рівень відносної бідності дорівнює 30,6%). Другою за ризиком

бідності групою є особи у віці 75 років та старше, 27,9% яких є бідними за відносним критерієм. За абсолютним критерієм (за доходами) рівень бідності в цих групах становить відповідно 35,0 та 31,9%. Необхідно відмітити, що серед осіб у віці 75 років та старше існує суттєва гендерна нерівність, так рівень бідності чоловіків дорівнює 27,1%, в той час як для жінок він

становить 28,3%. Проте, такі відмінності можуть бути пов'язані зі статистичною похибкою спостережень на малих сукупностях. Ще однією вразливою групою можна вважати осіб пенсійного віку, оскільки 25,4% серед них є бідними за відносним критерієм, що перевищує середньоукраїнське значення (24,1%). У 2018 році рівень бідності чоловіків пенсійного віку становив 26,3% проти 25,0% серед жінок, проте за абсолютним критерієм бідності (згідно якого вартісне значення межі помітно вище) спостерігалась протилежна ситуація, а саме, жінки – 35,6%, чоловіки – 31,5%» [23, с. 5].

Варто констатувати, що рівень бідності серед працюючих та осіб віком 20-64 роки є значно нижчим за середнє по країні значення, а до вразливих груп потрапляють діти та так звані «старі» пенсіонери, тобто особи без залишкової працездатності. Гендерна диференціація в показниках характерна як для соціально-демографічних груп з високими рівнями бідності, так і для груп населення з низькими ризиками бідності. Найбільш впливовим чинником підвищених ризиків бідності залишається наявність двох та більше дітей у домогосподарстві, а друге місце посідає економічний чинник – наявність у домогосподарстві безробітної

особи. За 2018 рік відбулося скорочення розриву у показниках бідності між домогосподарствами з дітьми та без дітей як за відносним, так і за абсолютним критерієм. Такі зміни можна вважати дуже позитивними, оскільки на фоні загального зменшення масштабів абсолютної бідності показники по сім'ях з дітьми наблизилися до середньоукраїнських значень. Скорочення рівня відносної бідності відбулося не тільки по вразливих типах домогосподарств з дітьми, а і по деяких домогосподарствах, які не відносяться до ризикових. Рівень абсолютної бідності скоротився за всіма типами домогосподарств з дітьми. Збільшився розрив у показниках бідності між містом і селом як за відносним, так і за абсолютним критеріями. За відносним критерієм показники зросли по малих містах та сільських населених пунктах. Суттєве покращення ситуації за абсолютним критерієм більшою мірою відбулося за рахунок великих міст, зокрема великих міст без Києва [23, с. 5-9].

Аналіз регіональної бідності (рис. 5) показав, що ознакою 2018 року стало «розмивання» географічних осередків бідності, відтак регіони з найкращою та найгіршою ситуацією знаходяться в різних географічних частинах країни [23, с. 5-9].

Рис. 5. Рівень бідності, визначений за відносним критерієм за витратами, % [23, с. 24]

Так, «лідером» за показником рівня бідності, визначеним за відносним критерієм за витратами (рис. 5), є Рівненська область – рівень бідності становить 58,7%, що в 2,4 раза вище за середнє по країні значення. Високий рівень бідності також зафіксований у Херсонській (42,3%) області. З суттєвим відривом від них, але в негативній зоні, знаходяться Донецька, Луганська, Київська (без м. Києва), Житомирська, рівень бідності в яких перебуває у межах 32-33%.

Низьким показником відносної бідності був у м. Київ (11,3%), у Чернігівській (13,7%), Івано-Франківській (15,4%), Запорізькій (15,7%), Чернівецькій (16,1%), Дніпропетровській (16,3%) областях. З урахуванням глибини бідності, визначеної за відносним критерієм, до регіонів з найгіршою ситуацією потрапляють Рівненська, Херсонська, Луганська, Житомирська та Одеська області. Натомість, до найблагополучніших регіонів можна віднести місто Київ, а також Івано-

Франківську, Запорізьку, Чернівецьку та Харківську області. Загалом дані 2018 року свідчать про відсутність географічних ознак у ситуації з відносною бідністю. За абсолютним критерієм високі показники

зафіксовані у у Херсонській області – 42,5%, Волинській (39,8%), Рівненській (39,0%), Сумській (37,5%) (рис. 6) [23, с. 9].

Рис. 6. Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму, % [23, с. 25]

Узагальнення зарубіжного досвіду функціонування національних моделей соціального захисту дало можливість встановити, що «діяльність більшості європейських країн і США із соціального захисту мало-забезпеченого населення здійснюється за трьома напрямками: гарантування мінімальної заробітної плати та її індексація; державна допомога шляхом виплати допомог малозабезпеченим, самотнім громадянам і багатодітним сім'ям; соціальне страхування» [4, с. 192].

Проведений нами аналіз фахової літератури [1-20 та ін.] показав, що в усіх європейських країнах моделі соціального захисту відповідають основним соціальним ризикам, до яких може бути схильний нормальний громадянин, а саме: ризик захворювання, ризик інвалідності, ризик виробничого травматизму і професійного захворювання, ризик втрати годувальника, ризик материнства, сімейні допомоги, ризик безробіття, ризик втрати житла, ризик старості й інші. Залежно від національних особливостей, існуючих політичних і економічних умов, моделі соціального захисту за даними критеріями можуть бути розбиті на чотири групи.

1. Країни, в яких домінують страхові принципи, розміри виплат і допомоги пов'язані з індивідуальними страховими внесками (Німеччина, Франція, Бельгія, Люксембург).

2. Країни, в яких страхові принципи соціального захисту менш виражені, розміри виплат і допомоги більшою мірою відповідають індивідуальним потребам з їх фінансуванням за рахунок засобів податкових фондів (Великобританія, Данія, Ірландія).

3. Країни, що займають проміжну позицію між першими двома групами (Італія, Нідерланди).

4. Країни з системою соціального захисту, що формується (Іспанія, Португалія, Греція). У цих країнах немає гарантованого мінімального доходу і соціальне обслуговування доступно далеко не всім громадянам» [17, с. 140].

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє зробити такі висновки:

1. «Характерні для другої половини ХХ століття тенденції екстенсивного зростання засобів, які витрачаються на соціальні потреби і збільшення соціальних груп, охоплених допомогою, виявили небезпеку соціального утримання деяких груп населення. В кінці ХХ століття у низці країн виявилися недоліки соціального захисту безробітних. Це і неадекватність розмірів допомог і термінів їх отримання і малоефективна система професійного перенавчання, психологічної допомоги і т.п.

2. У всіх розвинених країнах держава виконує провідну роль соціального захисту.

3. Соціальна політика держави пов'язана з політично- і соціально-економічним становищем в країнах з їх традиціями і національними особливостями.

4. Організація системи соціального захисту у низці країн є громіздкою, витратною і недостатньо ефективною.

5. Спостерігається тенденція до модифікації існуючих національних систем соціального захисту у бік збільшення їх ефективності» [17, с. 153].

У результаті аналізу та узагальнення нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів щодо моделей та засобів соціального захисту в світовій практиці та в Україні, варто констатувати, що при розбудові і організації національної моделі соціального захисту необхідно ухвалення низки організаційних заходів і рішень низки управлінських завдань, зокрема:

1. «Проектування моделі соціального захисту, виходячи з національних традицій соціального захисту і національних інтересів (базових, поточних і перспективних), з урахуванням наявного надлишку ресурсів.

2. Нормативне оформлення створення моделі (правові і нормативно-методичні акти).

3. Формування необхідних елементів ССЗ, надання повноважень і ресурсів (розпорядчі й інші дії повноважного суб'єкта управління).

4. Запуск моделі СЗ (розпорядчі й інші дії повноважного суб'єкта управління ССЗ).

5. Контроль результатів запуску і діяльності (збір і обробка інформації, ухвалення рішень, реалізація рішень). Оскільки при проектуванні систем державного управління необхідно враховувати сучасний рівень розвитку уявлень про взаємодію природи і суспільства, а також запропоноване нами виділення капіталоутворюючих секторів суспільного виробництва, можна запропонувати акумулювати одноцільові функції, повноваження й інформаційні потоки в строго обмежених ланках системи державного управління» [5].

Висновки. У цьому дослідженні було проаналізовано нормативно-правову базу, фахову літературу, статистичні та аналітичні звіти, Інтернет-джерела із визначення сутності соціального захисту (СЗ), його форм та моделей, а також індикаторів та проблем його забезпечення. На підставі цього визначено суть соціального захисту, досліджено та наочно представлено динаміку деяких показників, які характеризують рівень бідності та інші параметри забезпечення соцзахисту. Визначено, що категорія «соціальний захист» є значно ширшою за своїм змістом і вона включає в себе поняття «соціальне забезпечення». З'ясовано характерні риси моделей соціального захисту в європейських країнах. Встановлено, що моделі соціального захисту в країнах Європи спрямовані на компенсацію громадянам втрат внаслідок безробіття, втрати житла, захворювання, інвалідності, виробничого травматизму, втрати годувальника, а також сімейні допомоги, старості тощо.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки Києво-Могилянської академії. Політичні науки*. 2005. Т. 21. С. 41-44.

2. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня к.е.н. за спец. 08.00.01. Київ, 2016. 230 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція станом на 15.05.2014 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> – Заголовок з екрану.

4. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія

та державна політика: монографія. Донецьк : Ємельянова Т.В., 2011. 463 с.

5. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтар, 2001. 352 с.

6. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення. *Фінанси України*. 2001. № 6. С. 87-95.

7. Дідківська К.В. Актуалізація ролі соціально-етичного маркетингу в сучасних умовах господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9 (99). С. 102-107.

8. Длугопольський О. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора. *Наука й економіка*. 2009. № 4(16), т. 2. С. 148-156.

9. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: навч. посібник. Київ, Основи, 2004. 491 с.

10. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місцев політиці соціальної держави. *Наукові записки*. Том 21. 2003. С. 41-44. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8399/Moskalenko_Sutnist.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

11. Новикова О. Ф., Осауленко О. Г. та ін. Соціальна захищеність населення України. Київ: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. 360 с.

12. Денні П'єтерс. Вступ до основних принципів соціального забезпечення; пер. з англ. А.І. Масалової. Харків : Каравела, 2002. 144 с.

13. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: дисертація на здобуття наукового ступеня д.е.н. Київ, 2016. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF.

14. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2011. 168 с.

15. Шклярський Ю. Соціальний захист в економічній структурі суспільства. *Соціальний захист*. 1998. №8. С. 33-40

16. Словник із соціальної політики. Укл.: Семігіна Т.В. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 253 с.

17. Лаврухін В. В. Реформування чинної моделі соціального захисту в системі пріоритетів державної соціальної політики в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня к. н. з державного управління за спеціальністю 25.00.02. Національна академія державного управління при президентові України. Київ, 2015. 263 с. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/2f2118a5-f3eb-400d-9c45-5903e4244a39.pdf>.

18. Сидорина Т. Ю. Два века социальной политики. Москва, 2005. URL: <http://www.twirpx.com/file/325229/>.

19. Тишин Е. В. Социальная защита и социальное обеспечение за рубежом. СПб.: РАН ИСЭП, 1994. 245 с.

20. Эспинг-Андерсен Г. Создание социал-демократического государства благосостояния. Создавая социальную демократию. *Сто лет Социал-демократической рабочей партии Швеции*. Москва: Весь мир, 2001. С. 71-111.

21. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення 02.09.2020).

22. Офіційний сайт Державного управління статистики: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 02.09.2020).

23. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки: аналітична за-

писка / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи; кол. авторів під кер. Л.М. Черенько (Сектор досліджень рівня життя населення). Київ, 2019.

References

1. Moskalenko V. V. (2005). Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v politytsi sotsialnoi derzhavy [The essence of social protection and its place in the policy of the welfare state]. *Naukovi zapysky Kyievo-Mohylianskoï akademii. Politychni nauky – Scientific notes of the Kyiv-Mohyla Academy. Political science*, Vol. 21, pp. 41-44 [in Ukrainian].
2. Pavlova L. O. (2016). Polityko-ekonomichniy analiz systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Political and economic analysis of the social protection system in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv, Retrieved from https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR (redaktsiia stanom na 15.05.2014 r.) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR (as of May 15, 2014)]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
4. Rudkevych I. V. (2011). Rehulivannia systemy sotsialnoho zakhystu naseleння Ukrainy: teoriia, metodolohiia ta derzhavna polityka [Regulation of the system of social protection of the population of Ukraine: theory, methodology and state policy]. Donetsk, Yemelianova T. V. 463 p. [in Ukrainian].
5. Boretska N. P. (2001). Sotsialnyi zakhyst naseleння na suchasnomu etapi: stan i problemy [Social protection of the population at the present stage: state and problems]. Donetsk, Yantar. 352 p. [in Ukrainian].
6. Horianska S. V. (2001). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naseleння [financial provision of social protection of the population]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 6, pp. 87–95 [in Ukrainian].
7. Didkivska K. V. (2009). Aktualizatsiia roli sotsialno-etychnoho marketynhu v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Actualization of the role of socio-ethical marketing in modern business conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 9 (99), pp. 102-107 [in Ukrainian].
8. Dluhopolskyi O. (2009). Derzhavna polityka u sferi sotsialnoho zakhystu naseleння: aspekty vidpovidalnosti suspilnoho sektora [State policy in the field of social protection: aspects of public sector responsibility]. *Nauka y ekonomika – Science and economics*, 4(16), Vol. 2, pp. 148–156 [in Ukrainian].
9. Libanova E., Palii O. (2004). Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst [Labor market and social protection]. Kyiv, Osnovy [in Ukrainian].
10. Moskalenko V. V. (2003). Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistsev politytsi sotsialnoi derzhavy [The essence of social protection and its places in the policy of the welfare state]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, Vol. 21, pp. 41-44. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8399/Moskalenko_Sutnis_t.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
11. Novikova O. F., Osaulenko O. H. et al. (2001). Sotsialna zakhyshchenist naseleння Ukrainy [Social protection of the population of Ukraine]. Kyiv, IEP NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
12. Denni Pieters. (2002). Vstup do osnovnykh pryntsyv sotsialnoho zabezpechennia [Introduction to the basic principles of social security]. Transl. from English by A. I. Masalova. Kharkiv, Caravela [in Ukrainian].
13. Ruzhenskyi M. M. (2016). Transformatsiia instytutiv sotsialnoho zakhystu naseleння v tranzytivnii ekonomitsi [Transformation of institutes of social protection of the population in transitive economy]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF [in Ukrainian].
14. Tulenkov M. V. (2011). Sotsialnyi zakhyst u sotsiolohichnomu vymiri [Social protection in the sociological dimension]. Kyiv, IPK DSZU [in Ukrainian].
15. Shkliarskyi Yu. (1998). Sotsialnyi zakhyst v ekonomichnii strukturі suspilstva [Social protection in the economic structure of society]. *Sotsialnyi zakhyst – Social Protection*, 8, pp. 33-40 [in Ukrainian].
16. Slovyk iz sotsialnoi polityky [Dictionary of social policy]. (2005). Compiler: Semigina T. V. Kyiv, Kyiv-Mohyla Academy House. 253 p. [in Ukrainian].
17. Lavrukhin V. V. (2015). Reformuvannia chynnoi modeli sotsialnoho zakhystu v systemi priorytetiv derzhavnoi sotsialnoi polityky v Ukraini [Reforming the current model of social protection in the system of priorities of state social policy in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Retrieved from <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/2f2118a5-f3eb-400d-9c45-5903e4244a39.pdf> [in Ukrainian].
18. Sidorina T. Yu. (2005). Two centuries of social policy. Moscow. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/325229/> [in Russian].
19. Tishin E. V. (1994). Social protection and social security abroad. SPb., RAS ISEP [in Russian].
20. Esping-Andersen G. (2001). Creation of a social democratic welfare state. Building social democracy. *One Hundred Years of the Social Democratic Labor Party of Sweden*. (pp. 71-111). Moscow, The whole world [in Russian].
21. Official site of the Ministry of Social Policy. (n.d.). msp.gov.ua. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
23. Kompleksna otsinka bidnosti ta sotsialnoho vidchuzhennia v Ukraini za 2016-2018 roky [Comprehensive assessment of poverty and social exclusion in Ukraine for 2016-2018: an analytical note]. (2019). Kyiv, Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020

Формат цитування:

Латишева О. В., Євтушенко М. О., Пронін С. В., Будовій М. Ю. Соціальний захист держави: суть, моделі та особливості забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2 (39). С. 95-104. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).95-104](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).95-104)

Latysheva O. V., Yevtushenko M. O., Pronin S. V., Budoviy M. Yu. (2020). Social Protection of the State: the Essence, Models and Features of Security. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (39), pp. 95-104. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).95-104](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).95-104)